

O ALTĂ TĂLMĂCIRE A POEZIEI "FORMULAR" DE GRIGORE VIERU

Acad. Mihail DOLGAN

ANOTHER INTERPRETATION OF THE POESY FORMULAR BY GRIGORE VIERU

The author analyses the well-known poetry *Formular* by Grigore Vieru, being for some decades in the aperture of the literary critic like a poetry sample of great esthetic, ethic, social-politic value, that gained it through a profound dramatism, forming it in a metaphoric revealing of the discriminatings applied by the totalitary system of Moldovan intellectuals. In the article is proposed a new hermeneutics of the *Formular*; a new affective and thropologic logic, a new interpretation; the poetry is treated as a quintessence of the origin poetic ego, as a guiding artistic credo of Grigore Vieru.

Fiind o mică capodoperă – și estetică, și etică, și social-politică, și spirituală, și patriotică – de un patriotism național și nu de un patriotism sovietic de paradă, poezia *Formular* a „cotropit” demult întreaga Europă: a fost tradusă în limba rusă mai întâi la Moscova, în fosta Uniune Sovietică, apoi în Finlanda, în Suedia, în Bulgaria, în Franța, în Germania. A cucerit pe toți prin simplitatea, dar și dramatismul ei profund, prin laconismul aforistic și sinceritate, dar și prin modernitate, prin dialogismul de o sugestivitate absolută, prin curajul civic exemplar. Poezia, în întregimea ei, este o subtilă subminare și divulgare politică – pe calea învăluirii / dezvăluirii metaforice – a discriminărilor aplicate de regimul totalitar intelectualilor moldoveni (și nu numai). Scrisă într-o perioadă când înfloreau etichetările (*antisovietic, dușman al poporului, disident*), *Formular*-ul vizează în primul rând pe paznicii politici ai regimului, care, pentru orice deviere de la „codul comunist”, îi bănuiau pe oameni de patrioți șovăielnici sau chiar de posibili trădători (a fost scrisă în anul 1968 și inclusă în volumul *Numele tău*). O mică „pată” descoperită în biografie devenea imediat prilej de neîncredere în individul respectiv, de desconsiderare și de marginalizare pentru toată viața: nu puteai să te mai bucuri de aceleași drepturi ca și semenii, nu puteai să aspiți la vreun post de conducere, bunăoară, ți se lua până și dreptul de a călători în vreo țară străină. Cam acesta ar fi – în linii generale – contextul social-politic. Prin ea Gr. Vieru a urmărit să sugereze cu mult curaj și rafinament nu numai un mesaj antirăzboinic de un

vibrant dramatism, dar și mai multe adevăruri crude care sfidau puterea sovietică. Autorul apelează la *eufemism, paradox, echivoc* – modalități eficiente de învăluire a mesajului, de „camuflare” chiar, pentru a păcăli cenzura timpului și a viza anumite realități anormale ale sistemului.

Într-un anume conținut-formă poetul a *introdus* un cu totul *alt* conținut-formă de mare surpriză estetică. O face, desigur, și cu ajutorul „puterii metaforei”, cum zice el, căci întreaga piesă lirică reprezintă o *metaforă globală*.

În cele ce urmează vă propunem o nouă hermeneutică a *Formular*-ului, o nouă logică afectivă și tropologică, o nouă tălmăcire. Voi încadra această poezie în întreaga creație a autorului, căci ea se prezintă ca o chintesență a eului său poetic originar, ca un crez artistic călăuzitor.

Să coborâm în subtextul poeziei și să scoatem de acolo „aurul” ei adevărat, pe care, până în prezent, n-a făcut-o critica literară. Singurul lucru ce l-au remarcat mai toți criticii de la noi și în deosebi cei din România e că poezia e cutremurătoare prin dramatismul ei și prin mesajul antirăzboinic deosebit de original (din final). Atât. S-a mers, deci, nu mai departe de „suprafața” bucății. Ba s-a mai constatat că are un limbaj total **sec** și se distinge printr-o **dezarmantă simplitate** (ne referim la monografiștii Stelian Gruia și Theodor Codreanu). Dar oare *sec* să fie limbajul și *dezarmantă* să fie *simplitatea*?! (Critica rusă o consideră „model de patriotism sovietic”).

În fapt, nu numai finalul poetic e o **poantă** surprinzătoare (critica n-a folosit acest termen), ci întreaga poezie este o **poantă globală**, constituită din mai multe micropoante, și un **eufemism global**, constituit din mai multe microeufemisme. Nu sunt pomenite direct nici „războiul” (de parcă ar fi un tabu), nici „patriotismul” adevărat al fiului de țaran, nici voința de pace și libertate a acestuia, nici demnitatea și verticalitatea omului simplu, nici revolta, neîmpăcarea subversivă cu socialismul sovietic. Toate acestea sunt doar sugerate în mod latent, ele trebuie „smulse” din textul poetic și conștientizate în profunzime.

Însuși titlul poeziei *Formular*, titlul generalizator (inițial *Completând un formular*, i s-a părut prea particularizat) urmărește să sugereze faptul latent că intelectualitatea din Moldova și, în genere, toți cetățenii acestui pământ sunt obligați să-și trăiască viața în limitele unor **scheme** prestabilite de socialism, a unor **restricții** pentru toți, a unor **dogme** de supușenie și de disciplină de cazarmă. Întreaga viață sovietică e un **formular** impus tuturor, în cadrul căruia reprezentanții puterii oricând puteau *percheziționa* pe oricine, supunându-l unei înjosiri și – dacă existau

„motive” – unor aspre pedepse. De frica unor presupuși „dușmani” ai poporului, ai unor posibili răzvrățitori sau chiar „trădători” de țară, KGB-ul, cenzura comunistă aplicau cu severitate și cu o vigență exagerată acest „formular” draconic, căruia, evident, nu toți puteau să-i țină pieptul. Iată de ce *Formular-ul* lui Vieru are în față nu hârtia albă pe care trebuie să o completeze poetul de unul singur, ci chiar pe micul, răutăciosul și suspiciosul om al puterii, un fel de executant vicelan, care lucrează ca un „mecanism” bine pus la punct. El, acest om al puterii, operează o înscenare, îl cheamă în față pe poet, el însuși pune întrebări provocatoare, cu singurul scop de a-i găsi vreo „pată” pe conștiința acestuia, de a-l prinde cu vreo „poticneală” ideologică, pentru a-l pedepsi cât mai greu și a-l izola în felul acesta de cetățenii „loiali”. Întrebările „curg” toate doar într-o singură direcție: de la cele mai simple la cele mai provocatoare. În „corpul” poeziei se împletesc, se ciocnesc, duelează trei limbaje, polemizând și subminându-se unul pe altul: *limbajul administrativ-cancelăresc* (întrebări cu dedesubturi ale agentului puterii), *limbajul oral* (dialogul prin întrebări-răspunsuri) și *limbajul propriu-zis poetic* (răspunsurile cu substrat polemic și autobiografic ale însuși eului liric). Este aici o conjugare perfectă a profanului cu sacrul. În terminologia lui Tudor Vianu, am putea spune că se luptă două limbaje, două intenții diametral opuse ale limbajului uman: **intenția tranzitivă** (proprie omului puterii, străinului) și **intenția reflexivă**, specifică omului de creație, poetului. Se luptă crâncen ca să biruie reflexivitatea, larghețea poetică asupra micimii de suflet ranchiunos.

Descifrăm poezia rînd cu rînd:

– *Numele și prenumele?* / – *Eu.*

Eu exprimă aici pe stăpânul acestui pământ, nu pe „eliberatorul”, pe străinul care a venit să conducă și să dicteze. Concomitent, prin acest „eu” autorul polemizează în surdina cu acei „noi” șterși și inerti, cu „oameni comuni” (în terminologia lui N. Labiș), fără personalitate și fără atitudini proprii: ei îndeplineau totul fără nicio crâcnire. Pentru prima dată vine Vieru, fiu de țăran moldovean, și rostește tare și răspicat: „Eu”. Acest „eu” de sine stătător judecă altfel: pe acest pământ mioritic stăpân sunt eu, basarabeanul, nu veneticul totalitar, care, sub masca creării unui „om nou”, distrugea de fapt esența omului, desființa omenescul din om. De frică, de frica Siberiei, basarabenii nu îndrăzneau să recunoască să sunt români, că au neamuri în România („refuzau” până și să corespundă cu aceștia, „ca să nu se dea de gol”), că sunt plugari de când existau „codrii” lui Ștefan cel Mare și că au o bogată zestre

spirituală, turnată într-o frumoasă limbă românească și în strălucite producții folclorice, comune pentru toți românii (doine, balade, cântece). Omul puterii, se vede, n-a înțeles metafora încâpătoare, dovadă că posedă un nivel de cultură destul de limitat.

Mai departe:

– *Anul de naștere?* / – *Cel mai tânăr an: / când se iubeau / părinții mei.*

Se sugerează aici norocosul an 1935 – anul de naștere a lui Vieru, când Basarabia făcea parte din România Mare și, evident, părinții, oricât de săraci ar fi fost, trăiau totuși o dragoste supremă, iar dintr-o dragoste supremă nu putea să nu ia naștere o altă Dragoste mare, care a fost minunatul **Om și Poet Grigore Vieru** – sursă inepuizabilă de dragoste pentru toți românii și basarabenii de pretutindeni. După care anchetatorul formulează întrebări mai grave și mai provocatoare:

– *Originea?*

Se aștepta la un răspuns exact, dezvăluitor de proveniență, dar autorul, contrariindu-l, rostește adevăruri istorice răspicate, urmându-și propria „logică”:

– *Ar și samăn / Dealul acel din preajma codrilor: / Știu toate doinele...*

De la Ștefan cel Mare încoace, „eul” basarabean, descendent din țărani, „ară și samănă” acest pământ bogat, trăiește în suflet și în gând cu codrii seculari, păstrează tradițiile naționale și bogăția spirituală, știe „toate doinele” – și triste, și suferinde, și cele vesele etc. Spre deosebire de tine, omuleț al percheziției, care nu știi nici doine, nici codri, nici nimic. O replică subtextuală extraordinară „strecoară” aici Grigore Vieru.

Mai departe:

– *Profesiunea?*

Aici e aici, își zice în sine omul mic, te „prind” eu, poetule!

– *Îmi iubesc plaiul...* (în prima variantă). E bine, e patriotic spus. Dar ceva îl nemulțumește pe autor. De aceea prin anii '80 el a făcut o modificare radicală, care să fie în consens cu imaginarul specific al poeziei. Iat-o:

– *Ostenesc în ocna cuvintelor.*

E mai aproape de adevăr. „Chinurile” creației amintesc, prin analogie, de suferințele poporului în anii de colectivizare forțată. Anchetatorul își freca mâinile de plăcerea de a se agăța de vreun cuvânt „demascator”. „A, ocna! Bănuiam eu că dumneata trebuie să fi fost și prin „ocne”. Ai fost pedepsit, probabil, pentru ceva, deci nu ești atât de „curat” cum te arăți”. „Ocna”, știți dvs. ce este – mina de unde se extrage sarea, la propriu. La figurat, exprimă munca extrem de grea și extrem de exigentă asupra versului ce „exprimă adevărul”. Omul mărunț al

puterii, care, în incultura neagră a lui, habar nu are de metaforă, de existența însăși a profesiei de poet, profesie de chinuitoare „lucrare în cuvânt”, a început să nu-și încapă în piele de mulțumire (comunistă!) înainte de vreme la auzul cuvântului echivoc **ocnă** (cu sensul lui propriu; pe cel figurat n-a reușit încă să-l distingă). După care urmează precizarea, tot în doi peri:

– *Părinții? / Am numai mamă...*

Intervine dramatismul copilului rămas orfan de tată, cu toate consecințele ce decurg de aici, pe care însă nu-l observă sau nu vrea să-l observe cel care duce ancheta. Din care motiv continuă să tune:

– *Numele mamei? / – Mama.*

Autorul ca și cum ar murmura pentru sine: „Ce ți-ar spune dumitale, străinule, numele concret al mamei mele – *Eudochia*, dacă nu ești în stare să înțelegi că pentru mine *mama* este totul – și la propriu, și la figurat. Degeaba m-aș strădui să-ți descifrez sensurile laice și mitice ale cuvântului „mamă”: creierul dumitale are prea puține circumvoluțiuni pentru a pătrunde aceste lucruri”.

– „Eu îl întreb de una, el răspunde alta...”, își zice în gând omul puterii. „Eu îl întreb de numele mamei, el însă îmi răspunde generalizator „mamă”. Se vede că „ceva” îi lipsește. Da, mama, fiindcă pentru Vieru mama este o noțiune inepuizabilă: „Mamă, tu ești patria mea”, „mamă, tu ești limba mea”, „mamă, tu ești Eminescul meu”, „mamă, tu ești identitatea mea”, ești istorie și crez românesc, ești icoană și Fecioara Maria. Pentru Vieru mama este, într-adevăr, absolut totul. Câte definiții încap într-un singur cuvânt! Prin urmare, cuvintele lui Vieru nu sunt „seci”, cum afirmă critica superficială, ci doldora de sensuri și frumuseți ...

Cităm mai departe:

– *Ocupația ei? / – Așteaptă.*

Mama așteaptă nu numai pe soțul mort în război, ci așteaptă și pe unicul fiu, rămas fără tată, pe Grigore Vieru, așteaptă să crească mare, să-l educe, să-l ducă pe la școli, institute... să iasă în lume și el. Viața însăși e făcută din așteptări. Omul puterii însă nu știe de cuvântul „așteaptă”. El nu așteaptă pe nimeni și nimic.

Așteaptă, pe de altă parte, răspunsurile la unele întrebări voit provocatoare:

– *Ai fost supus / judecății vreodată?...*

E o întrebare-cheie. Dacă răspundeai pozitiv, erai privit de acum înainte printre degete, deveneai periculos pentru societate. Dacă mai aveai și rude peste hotare, gata, s-a zis cu tine. Caracteristica era neapărat negativă, erai privit ca un presupus dușman al poporului, ca un nepatriot în care nu puteai avea încredere ș.a.m.d.

Iată de ce omul puterii insistă cu întrebări de

acest soi:

– *Ai fost supus / judecății vreodată?* Și iată cum răspunde Grigore Vieru – cu demnitate, verticalitate și, spre mirarea anchetatorului, răspunde „afirmativ”, ca să-l „păcălească”, să-l dezamăgească: – *Am stat niște ani închis...* Atâta i-a trebuit agentului puterii, care gândea cam așa: „Aha! Intuiam eu că ai vreo pată pe conștiință, că vei fi stat închis în „vreo pușcărie”. Dar imediat urmează poanta sfidătoare: **închis în sine**. Aceasta e un fel de „închidere” benevolă, e un fel de „exil interior”, pe care omul mic așa și nu l-a înțeles. Pentru că îl măcina singurătatea și cenușul vieții, pentru că nu putea să se împace cu nelegiuirile regimului totalitar, pentru că nu putea rosti în poezie adevărul până la capăt, pentru că erau interzise temele cele mai dureroase ale poporului: deportările, foametea, daunele colectivizării forțate și ale ateismului agresiv, identitatea neamului și a limbii etc.; – pentru că a încercat să facă aceasta, în parte, în poezia *Curcubeul* din volumașul pentru copii *Trei iezi* (1970) și a pățit-o cu simbolizarea tricolorului (cartea a fost arestată, iar autorul criticat la o plenară specială, deși adevărul a fost de partea poetului, după cum a demonstrat-o mai târziu timpul). Apoi „amărăciunile” provocate de „Albinuța”... Apoi atâtea alte piedici și alte „critici” la diverse plenary. Nu întâmplător el avea să mărturisească: *N-am avut pace sufletească nicicând*. Iată de ce a fost nevoit să se închidă în sine, să cântărească lucrurile la rece, să vadă cum va acționa mai departe. Theodor Codreanu specifică just: „Închis în sine” înseamnă a-ți fi conservat identitatea pentru ca întoarcerea să fie posibilă” (monografia *Duminica mare a lui Grigore Vieru*, 2004). Ca să nu-și piardă patria, căci „exilații” de obicei și-o pierd. Mai apoi e foarte dramatic să-ți pierzi patria în propria ta Țară! De altfel, aceste „amărăciuni”-insatisfacții sunt evocate sugestiv și în poezia *Steaua de vineri: Și, tu, joie mohorâtă* – / *Tinerețea mea pierdută*. Or, adevărul e acesta, exprimat metaforic și de Stelian Gruia: „Gr. Vieru a făcut pentru reîntoarcerea spiritului românesc în Basarabia mai mult decât ar fi făcut orice armată” (monografia *Poet pe Golgota Basarabiei*, 1995).

Revenim la întrebarea „zdrobitoare” a anchetatorului, lăsată pentru la urmă:

– *Rubedenii peste hotare ai?* E întrebarea întrebărilor, pentru că, dacă ai „rubedenii peste hotare”, s-a zis cu tine, nu mai obții niciodată o „caracteristică” pozitivă. Vieru însă și de astă dată răspunde „pozitiv”, urmând aceeași „tactică” de sfidare:

– *Da. Pe tata. Îngropat, / în pământ străin. Anul 1945.*

Efectul e nemaipomenit. „Cel mic” s-a făcut acum cât un titirez. Pentru că poetul a răspuns mai mult decât convingător, punând cărțile pe masă, cum se zice: „ruda” cu pricina e chiar propriul tată, care și-a jertfit viața pentru biruința contra dușmanului cotropitor. Iar anul 1945 e, de asemenea, simbolic: după ce a purtat pe umeri povara întregului război, a trebuit să cadă în lupte în chiar anul biruinței. Tragismul e de câteva ori mai tragic!

... *Tata. Îngropat, / în pământ străin....* Adică, pentru omul puterii pământul patriei e „străin”, pentru autor însă pământul e natal, căci e aceeași Românie, unde tatăl, de fapt, a căzut în lupte. Dar încă niciun critic n-a „citit” în felul acesta versurile respective ...

Am analizat parțial această poezie în „L.A.” (din 2005); în aceeași seară Vieru mi-a telefonat emoționat: „Dragă Mihai, numai tu ai știut să-mi citești poezia astfel. E ca și cum m-ai continuat pe mine, m-ai prelungit, ai concreat alături ... E o dovadă elocventă a faptului că îmi iubești în adevăr poezia ... Mulțumescu-ți”. Pe mine m-a bucurat în deosebi atitudinea poetului față de el însuși.

Continuând munca la hermeneutica acestei poezii, am ajuns să formulez unele concluzii și mai cuprinzătoare, mai general-umane. În anul 1968 să îndrăznești a lăsa să se subînțeleagă că regimul sovietic este opresiv, că este unul care distruge omul, reprezenta un act ideologic cu totul ieșit din comun, un act poetic extraordinar. Uite că Vieru, printr-o ingenioasă împletire de cuvinte, printr-o rețea de analogii *subversive* ca și cum pare a ne spune: „Moldova Sovietică ar fi un fel de închisoare”, cu un regim de cazarmă. De unde expresiile metaforice obsedante, care utilizează un vocabular evocând intenționat „închisoarea”: „ocnă”, „închis”, „judecată” „ostenesc”... Toată această rețea de mărturisiri cu jumătate de gură ne duce la gândul că întreaga republică ar fi, într-un fel, o țară ținută în atmosferă de închisoare. E o extraordinară îndrăzneală acest model de poezie patriotico-națională.

Să-ți jertfești părintele ca să ai dreptul la pământul natal, la „patria mică” a ta (în raport cu patria mare U.R.S.S.; a se reține polemica în surdină!), înseamnă să plătești libertatea de a te considera adevărat patriot cu ceea ce ai mai scump pe lume.

E locul să evocăm aici și un moment intrigant: poezia *Formular* a fost tradusă în franceză de către cunoscutul poet Alain Bosquet. I-a plăcut într-atât de mult formula *Formular*-ului încât a împrumutat-o pentru propria-i creație în câteva piese lirice – *Unde e pâinea, Tatăl meu e marmura* ș.a., aproape cu aceleași întrebări,

dar, desigur, cu răspunsuri originale: *Locul de naștere* – tainița sacră a eului, *Data nașterii* – anul ce nu este indicat, *Studiile* – școala vântului dogorător, *Locul de trai* – pretutindeni unde ai dori-o tu, *Profesia* – să vorbesc în stil ales etc. (am demonstrat acest lucru într-un studiu special). Iată, așadar, un caz cu totul aparte când un poet străin este influențat de creația unui poet autohton – prin intermediul *dialogismului*, practicat de ambii. Theodor Codreanu, referindu-se la faptul constatat de noi, exclama în monografia amintită: „*Iată o revelație care ar putea schimba radical imaginea unui Vieru anacronic, „tradiționalist”, „sămănătorist”, când în realitate, el a inovat în lirica modernă, producând schimbări de paradigmă și în alte spații, cu ceea ce puțini poeți români s-ar putea lăuda, chiar și cei mai mari decât Vieru ...*” (p. 105).

E o revelație, într-adevăr, căci întreaga poezie a lui Gr. Vieru este *dialogică* de la un capăt la altul, și lucrul acesta trebuie să-l cunoască și elevii, și studenții, și cititorul larg. Pentru că poetul nu putea să nu dialogheze. Singur cu mama și cu prietenii, dar tot singur era. El dialoga cu întreaga lume ca să se cunoască mai bine pe sine și să-și despovăreze sufletul.

În *Formular*, ca și în întreaga creație, Gr. Vieru folosește o tehnică psihologică specifică pentru poezia sa: caută să „învingă”, să biruie pe adversar, tocmai când toate împrejurările vieții îi sunt împotriva (rezistență prin poezie!) – prin „dovezi” artistice solide, care exprimă gândurile și sentimentele la extrema intensității lor emoționale. Cel care intenționa să iasă deasupra și să pedepsească (anchetatorul) rămâne până la urmă singur răpus și pedepsit, condamnat chiar.

Fără să vreau îmi amintesc aici de reflecțiile poetei **Ana Blandiana** în legătură cu rolul metaforei în *poezia subversivă* a regimului totalitarist: „În toate țările din Est, metafora a fost folosită ca o bombă care făcea explozie la mijlocul drumului dintre scriitor și cititor, atunci când adevărul pe jumătate rostit al unuia se întregea cu jumătatea trăită de celălalt, într-o înțelegere complice și subversivă. Poeții au devenit astfel **plămânii** prin care popoarele încercau să respire aerul din ce în ce mai rarefiat al libertății și să se salveze”. Aceste aserțiuni privesc în modul cel mai direct și întreaga creație a lui Grigore Vieru.

Adevăr rostea scriitorul Andrei Strâmbeanu în articolul său *Poetul ca trandafirul ...*, când a observat, pentru prima dată, la noi, că anume geniul l-a ajutat pe Grigore Vieru *să fie disident, evitând Siberia*.